

մաներէն և փառնիքներէն¹, վիպասանութիւն մի Տրդատայ՝ ինչուան Հռովմայեցւոց Հետ բարեկամութեանն արուիրէն. Տրդակ անուանելով զվիպասանեան, իր թագաւորական քաղաքն այլ Համարելով զՊարթէ, Ս. Սարգսի յիշատակն այլ մէջ խառնելով. իբրեւ թէ իր մէկ զօրավարն ըլլար: Աւելորդ էր արդեօք յիշել զայսպիսին, եթէ չըլլային ազգակրցացոյ նոր առիթ և խրախոյս մի աւելի ճանչնալու յորդեւու պարծելու և պաշտելու զՄեծն այն, որ երբեմն ստուգազոյնն եղաւ զիւցականց Հայոց, յետոյ սրբազնագոյնն ի վեհազունս նոցա, և փառաւորեալն յերկինս ի դասակարգի սուրբ և խոստովանող թագաւորաց. որոց՝ ընդ Քրիստոսին՝ « ոչ զոյ թագաւորութեանն վախճան »: Չմտնէր արդեօք և յիրկրի աւելի կերպով մի Հռչակել և փառաւորել զնա²:

Հ. Գ. Գ. Մ. ԱԼԵԽԱՆ

1. Յեանն Ժանօթագոյն. René Basset. Les Apocryphes Ethiopiens. IV, La legende de S. Têréag.

2. Արդ, ի վերջնաւ յիշատակաւ Արշալուստոյ մերայ ներուէ՝ արդեօք յիշել իբրեւ երազ. մի 60 անցեալ ամաց, կամ իբրեւ զցնորս մանկութեան և անգիտութեան, եթէ այն կենաց դաշար և եռանցուն երիտաս որդւթեան պահում՝ մտածէր ոմն զիւցականութեամբ կամ վիպասանութեամբ հռչակել զՏրդատ: Արդէն ողջածեն կամ ատաղձն կազմուած էր, և այն ժամանակի Հասուն քերթողի մի ցուցուած՝ նորս զատաստանն իմանալու և յորմէ չառաւ խրախոյս. բայց ինքն աւելի իր երկու մտմուքով եւ կեցաւ փափագէն: Մի, որ դժար երեւնար իրեն՝ Տրդատայ երկու կենաց (նախ հեթանոսութեան հրապարքն և ապա քրիստոնէութեան շնորհքը) համահասուար փայլեցնել, առանց յնչնացնելու առաջնոյն խատուտիկ տեսլիլ՝ երկրորդին լուրջ կերպարանօք: Նրկորդ, որ ինքն ինքնին վախցաւ իր երեւակայութենէն՝ զոր շատ դժար է ահմանաւորել այն կանայ տարիներումն ճնդեցաւ երազն. ջնջեցաւ ատաղձն: Բայց, եթէ հիմայ կամ երբ և է աղջոյնն ոք հանճարեղ՝ եռանդուն և խոհական, համարձակի հոմերոսեան իրադրոյն զայսպիսի երազ, զուցէ չի գտներ բաւազոյն նիւթ կամ անձն՝ քան զՏրդատ. միայն թէ իր բանաստեղծութիւնն այլ արժանաւոր ըլլայ այդ մեր ամենաբաժան Տրդատայ:

ՕՍՍԻԱՆ

Պ Ե Ն Պ Ն Ս

—X—

ՆԱԽԱԳԻՐՈՒԹԻՒՆ

Կրօնգալի ստուերը՝ զոր սպանեց Սաւրան՝ կ'երեւի Կոնայի, և կ'ը մարգարեանայ Կոչկոյիկի մօտադատ պարտաբերել: — Կոնայ կ'արբեցրեւ խոսնաւացոյ զօրացուիլ, որ կ'արձամարնէ ուրուականին սպանալիքները: — Կը լուսնայ: — Սաւրան ամօրայի խաղաղութիւն մը կ'առաջարկէ: Կոչկոյիկն պատասխան կու տայ պատերազմութիւլ. բայց ցեղապետի մը զարնոյրիկ երկիւղը՝ բանակը ի փախուստ կը խռճապեցրեւ: — Կոնայ և Կոչկոյիկն կը պարտկեւ ճանաչել: — Իրիկուան դեմ՝ հորիզոնին վրայ Փինկ գալի տորմիղը կը ելմարտի, բայց իսկոյն մեղքուո մէջ կը կորուսի: — Կոչկոյիկն, լալով իր պարտութեան վրայ, գայե՛ իր թառկկով՝ Փերդայի սպանութեան կը վերադրէ, զոր սպանած էր քիչ առաջ մեհմարտութեան մը մէջ: — Կարրիլ յարդը գանկա կը քաշարեւ՝ երգելով անոր Կոնայի և Գաւրախայի պատմութիւնը:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԵՐԳ

Երկրորդ ծեր կաղնիի մը տակ՝ կը քնանար Կոնայ՝ Հեղեղատին ձայնէն որոշուելով: Քար մը՝ բարձի տեղ կը ծառայէր իր գլխուն տակ: Իրիկոյիկն ուրուականներուն ընդ սուր ձայները, Լեւոյի մացանոնիւրուն մէջերէն, կու գային կը զարնուէին իր ա-

1. Տե՛ս ուր կը հանդիս Կոնայ Ժանօթ և ամեն անոնց՝ որոնք պարտած են Սկովտիոյ լեռները: Բարձր զանկա բանակէն կը հեռացնէ, տեղւոյն առանձնութեամբ աւելի տար-տակ աղքեւու համար Արուգալի ստուերին երեւածին:

կանջին: Մինակ էր, և հեռու միտ մարտիկներէն. պատերազմին զաւակը կ'արհամարհէր թշնամին յեղակարծ յարձակումները: Դիւցազնը կը տեսնէ երազին մէջ հրեղէն դանդուած մը՝ որ կը թաւալի բլրան բարձունքէն, և կրուզալ՝ հեծած բոցեղէն օդերեւոյթին վրայ. կրուզալ՝ որ ինկած էր Սուրանի չարուածներէն, փառքի գաշտերուն մէջ պատերազմելով:

Տժգոյն է իր գէմքը՝ նման մայրամուտ լուսնակին ճաճանչներուն. զգեստի տեղ՝ հագած է բլրան մէջը. իր աչքերը կը նմանին երկու անկաթ լոյսերու. կուռքին վերքը կ'երեւի սեւ և խոր:

«Կրուզալն ես գուն, կ'ըսէ անոր անվհահը կոնալը: Դուն ես, Դեղալիքան զաւակ, հռչակաւորդ այծեամբերու բլրան վրայ: Խնչու տխուր և դարձաւոր կը տեսնեմ զքեզ, գուն՝ որ վահանները կը մանրէի: Վախը երբեք չսփռուեց զքեզ: Ուրիշ է արեւութիւնդ, ամայի լիւններու զաւակ»:

Ուրուականը իր սառած ձեռքը կը տարածէ գիւղացին վրայ. նուազուն ձայնը տկար հառաչ մը կ'արձակէ, նման իրիկուան հովին՝ որ կու գայ Լեզուի եղէգներուն մէջ:

«Սուրբ, ո՛վ կոնալ, կը թափառի բլուրներու վրայ, բայց մարմինս անթաղ կեցած է Ուլլինի աւազներուն վրայ: Դուն՝ ալ պիտի չխօսիս կրուզալի հետ: Իրերք պիտի չտեսնես իր ոտքերը՝ դրոշմուած մարգին վրայ: Թեթեւ եմ ես՝ կրուզալի հովին նման, ալ ուրիշ բան չեմ, բայց եթէ շողի մը շարուն և խուսափուկ: Որդիդ կուղարի՜, կը տեսնեմ ահա մահուան մուկ՝ ամպը որ կը յառաջէ. կանգ կ'առնէ և կը տարածէ թևերը Լեռնայի գաշտերուն վրայ: Երբեքան կանաչագոյն գաւառներուն զաւակները պիտի մեռնին. հեռագիր այս ուրուականներով լի գաշտն»:

Նման խաւարող լուսնակին, անբերելի՞մ կ'ըլլայ փոթորիկն մէջ:

2. Կոնալ՝ որդի Կայրբաբի՝ Կուկուլլինի բարեկամին՝ երեւմէ կ'ըսեալ է որդի Կուբաբի, իր ընտանիքին գլխաւորին անունովը:

«Կեցի՛ր, կը պոռայ կոնալ, կեցի՛ր, բա՛րեկամս ստուերը: Դարձի՛ր նարէն երկնային ճառագայթիդ վրան: Բո՛ւ ինձի, ո՛ր բլուրն է քու հանգստարանդ: Ա՛յ տիտի չըսեմ՝ ձայնդ մորկիներու մնայլիւններուն մէջ, ջրվէ՛մներու շառաչներուն մէջ, երբ ուրուականները՝ հեծած հովերու թևերուն վրայ՝ կ'անցնին անապատէն»:

Կոնալ կ'ելլէ. կը հնչեն իր զէնքերը: Կը զարնէ իր վահանը կուկուլլինի ախանջին, և զօրագուրի կ'արթնայ:

«Խնչու կոնալ, կը խոսիլս բունս: Բա՛զուկ, մեղրուած աղջամուղջն, կընար զարնել զքեզ պիպուածով, և կուկուլլին լար իր բարեկամին մահը: Խօսէ՛, Որդիդ կուգարի, ես մտիկ կ'ընեմ՝ քեզ. քաջատիրոս մարտիկի մը խորհուրդը՝ պատերազմին պեսերը կը լուսաւորէ, ինչպիս արեւը՝ օրը:

— Որդիդ Սեմուի, պատասխանեց կոնալ, տեսայ կրուզալի ստուերը: Աստղերուն զոգոցուն փայլը կը լուսաւորէր անոր աւրուակները, և իր ձայնը կը նմանէր վտակին հեռաւոր մրմունջին: Մահուան պատգամներն է կրուզալ. իր ձայնը արձագանդի է գերեզմանին: Վաղը խաղաղութիւն, ո՛վ կուկուլլին, կամ պատարաստուէ փառելի Լեռնայի գաշտերուն մէջն:

— Իրաւ, խօսեցնաւ քեզի կրուզալի ստուերը: Կուգարեան զաւակ, աղմուկն է այն հովերուն՝ որ կը մնչնա Լեռնայի անձաւներուն մէջ. կամ, եթէ կրուզալի ուրուականն էր, ինչու չստիպեցիր զինքը՝ որ գայ երեւի ինձի: Հարցաւցի՛ր իրեն թէ ո՞ր է իր անձաւը. ո՞ր տեղ կը հանգչի օդին զաւակը: Կարող է սուրս գտնել զանիկա, և ստիպել իր ձայնը՝ որ յայտնէ մեզի ապագան: Բայց ան ինչ կընայ սորվեցընել մեզի: Դեռ երեւի մեր մէջն էր, դեռ ժամանակ չունեցաւ անցնելու մեր բլուրներէն անդին. և ո՛վ ուրեմն կրցաւ յայտնել անոր մեր մտաւորաւ պարտութիւնը:

— Ոգնեցի՛ր կը հեծնեն ամպերու վրայ և կը թռչին հովերու վրայ, պատասխանեց խմստուն կոնալը: Քարայրներու մէջ կը հանգչին միասին, և կը խօսակցին մահկանացուներուն վրայ:

— Թող ուզածնուն չափ խօսակցին մահւն հանաքուններուն վրայ. բայց թող հանդիստ ձգեն Երինի իշխանը. թող մոռնան զիս Բրենց քարանձաններուն մէջ. Եւ Սուարանի առջեւն պիտի չփախխիմ. Եթէ հարկ է որ մենայմ, գերեզմանս պիտի սորվելունն ապագային մը համբուսւ. Որոշուր քանի մը կաթիլ արցունքով պիտի թըլէ իմ քարս, և սուգը պիտի պատէ գեղեցիկ Բարգելայի ընկալարանին շուրջը: Մահուրնէ չեմ վախնար երբեք. բայց փախչիմ այդ. Փինդալ զիս միշտ յաղթական տեսաւ. Դու, բլրան չարագոշակ ուրուականդ, երեցիբ աչքիս, իջիր լուսեղէն ճառագայթով վրան, ցուցուր ինծի մահը ձեռքիդ մէջ, և տակաւին պիտի չտեսնես դուն իմ փախչիլս՝ շողինքուտ ապիկար գաւակ: Գն », որպէս կուլցարի, բախէ՛ կայիբբաթի վահանը, նիգակներուն միջեւ կախուած է ան. թող իմ մարտիկներս, յանկարծակի ցատկելով հագնին իրենց զէնքերը՝ նոր պատերազմներու համար: Փինդալ թող ուշանայ, ինչ փոյթ, մենք պիտի յաղթենք մինակ, կողջարի գաւակ, կամ պիտի մեռնենք գիւցազներու դաշտին մէջ »:

Վահանին ձայնը մը տարածուի հետուն. ամէն կողմէ կ'ելլեն մարտիկները. կանգուն՝ կը նմանին այնքան կաղնիներու՝ որք կը ծոին իրենց ճիւղերուն տակ, երբ կը ծեծուին ձմեռուան փոթորիկներէն, և հոյները ճարճատեղ կու տան անոնց ցամաքած ճիւղերուն:

Կրօնայի մոխրագոյն կատարը կը սլօթի ամպերէն, նորածագ արեւուն լոյսը կը զոգւորայ կէս մոռի կէս լոյս Ովիթիանին վրայ. կապտադան մառախուղը կը բալէ դանդաղօրէն, և կը սքողէ ինիտիկնի մարտիկները:

« Ի զէն, կ'աղագակէ Սուարան. Ի զէն, Լոկինի մարտիկներ: Երինի գաւակները փախան մեր առջեւն: Հալածները զանոնք Լենայի գաշաեղուն մէջ. Եւ դուն, Մորլա, թո՛ր կորմալի պալատը. խրատ սուր որ հնազանդին Սուարանի, ապա թէ ոչ ամէնքը գերեզմաններու մէջ պիտի թափթթին, և մահաուարուտ լռութիւնը պիտի ահարեկէ Ուլլինի բլուրներուն »:

Այս բաներուն, բոլոր իր մարտիկները

կը խոյանան, նման ծովային թռչուններու ամպի մը՝ զոր կատարած ալիքները կը վանեն ափունքէն: Կը կարծէիր ըսիլ շատախիւնը հեղեղներուն՝ որոնք ահաւոր մռնչիւններով իրարու կը զարնուին կոնայի հովիտներուն մէջ, երբոր՝ փոթորկոտ դիշերէ մը ետքը իրենց գեռես յուզուած կուհիները՝ իրարու կը խառնեն, արշալոյսի աղօտ նշուներուն տակ:

Ինչպէս որ աշնան սուռերները կը տարածուին և կը սողան գեղնած բլուրներուն կուշտը, այսպէս, և աւելի նոսմ և աւելի արագ, կ'անցնին կ'երթան Լոկինի անտառներուն մարտիկները: Գոռող և սէգ՝ նման Մորուենի եղջերուն, կը բալբ անոնց առջեւէն Սուարան, կը շողայ վահանը բոլլնաթ՝ դիշերային բոցերուն նման որ կ'անցնին պաշտէն՝ երբոր բոլոր աշխարհ ընկղմած է գիշերուան մէջ, և ուշ մնացած ճանապարհորդը սարսուտ կը զգայ, և խաբուսիկ օգերեւոյթներուն մէջ տեսնել կը կարծէ ուրուական մը: Կրօնուն կողմէն ցուրտ հով մը կ'ելլէ, և մէկ շունչով կը պատտէ բողբ մէգին՝ որ կը հանգչի՝ ալիքներուն վրայ: Ինիտիկի ջուկանները կը ցցուին ամպերէն վրայ, ինչպէս շղթայ մը խուժներու:

« Մորա, բաւ Սուարան, ելիր գնա ընծայելու անոնց խաղաղութիւնը՝ այն պայմաններով զոր կը սահմանենք թագաւորներուն երբ ժողովուրդները կը խոնարհին մեր աօջեւ, երբ քաջերը տարածուած են պատերազմի պաշտին վրայ, և լալկան օրիորդները կը թափառին դաշտին մէջ »:

Սուարան որդին, վիթխարի Մորլան՝ կը կարճ սապարելը մեծաբայլ. կը ներկայանայ գոռողութեամբ, և իր մարտիկներով չըջապատուած Երինի իշխանին՝ այսպէս կը խօսի.

« Բնուրնէ՛ Սուարանի խաղաղութիւնը. զոր կ'ընծայէ թո՛ղ, այնպէս ինչպէս որ կու տայ զայն, երբ յաղթուած ազգերը կը խոնարհին անոր աօջեւ: Մեզի յանձնէ Ուլլինի բարբեր պաշաերը. սուր Սուարանի բռնգեղեցիկ ամուսնիդ և հաւատարմի ընդո՞ղ որ կը գերազանցէ հովերը. սուր բազուկիդ անկարծանայ վիաները, և ապրէ՛ հնազանդ մեր իշխանութեան »:

— Գնահ ընէ Սուրբանի, ըսէ այդ գոռու գուլթեամբ ուռած սրտին, թէ Կուկուլլին երբեք տեղի չտուաւ... Իրեն կը թողում Ուկիլանի ալիքները, և պիտի տամ իր բուլոր ժողովուրդին գերեզմաններ՝ Երինի մէջ։ Երբեք օտար մը տէր պիտի չըլլայ գեղեցիկ Բարգելային. երբեք Լոկլինի բլուրներուն այծեամբ պիտի չպիտի լուսթ շանս առնին։

— Ողորմելի մարիչ կառքերու, պատասխանեց Մորլա, կ'ուզէս ուրեմն պատերազմիլ թագաւորիս հետ, այն թագաւորին՝ ուրուն անհամար նաւերը կարող են քաշել կղզիդ ջուրերուն վրայ. Ուկլինի բլուրը այնքան ունիլ կ'երեւի Ուկլիանոսի թագաւորին գործութեան առջեւ։

— Մորլա, խօսքերու ոնոտի պայքարի մը մէջ տեղի կու տամ յօժարակամ. բայց այս սուրը՝ այնչափ անդամ յաղթական՝ երբեք մէկուն տեղի պիտի չտայ։ Այնչափ ատեն որ կոնալ և Կուկուլլին պիտի շնչեն, Երին՝ Կորմակէ զատ ուրիշ ոչ ոք պիտի ճանչայ իրեն զլուս... Ո՛վ կոնալ, իմ հաւատարմներէս առաջինը, լսեցիք Մորլայի խօսքերը, պատասխանէ՛։ Փու կարծիքդ խաղաղութեան պիտի ըլլայ։ Ո՛վ Կորուզիլի հոգի, ինչո՞ւ համար մեզի մահ սպառնացար։ Պիտի իջնեմ մութ բնակարանը, բայց լուսաւորած փառքի ջահով... Ելէ՛ք, ինիսփելի զաւակներ, սրեցէ՛ք ձեր տէգերը, լարեցէ՛ք աղեղնիդ, խոլացէ՛ք թշնամիին վրայ մուրին մէջ...»։

Ըսաւ, և իր անթիւ ջոկատները կը շարժեն իրենց ստուար կարգերը... առաջ կը դիմեն աղմկալից, և կը տարածուին նման ամպին՝ որ կը պայթի հովիտներուն վրայ, երբ փոթորիկը կը գրաւէ երկինքը։

Իրենց պետը՝ իրենց զլուսն է, զենքերով ծածկուած. նման է ան ուրուականի մը՝ որ շրջապատուած է արիւնեւաճաղ օդերեւոյթներով, և ձեռքին մէջ բռնած է փոթորկին նետերը։ Կարբիլ կը հնչեցնէ պատերազմին փողը։ Կ'երգէ պատերազմի երգը, և իր հոգին դիցազներուն հոգիին մէջ կը հեղու։

«Ո՛ր է հիմա, կ'երգէր ներշնչուած բարգը, ուր է մահուրնէ հնձուած այն մար-

տիկը. ուր է Կորուզիլը։ Կը ննջէ ան մոռցուած երկրի տակ, և տխուր լուսթինը կը պատէ իր բնակարանը... Կորուզիլի կինը, գեռ նոր եկած ամուսնոյն պալատին մէջ, խրեցաւ սուղի մէջ։ Բայց ո՞վ է այն չընաղազեղ կինը՝ նման լուսեղէն ճառագայթի մը՝ որ կը փախչի թշնամի գունդերուն առջեւ։ Ինքզինեան է, Կորուզիլի սպիտակ հարսը։ Իր հերարձակ մազերը խաղալիկ են հովուն. աչքերը կարմրեցած են արտասուելէն, ձայնը մարած է։ Ահա՛, սիրելի Կորուզիլ ունայն ստուեր մըն է այլ եւս, ըսյր ըլլան ուրուականներուն. կու գայ ան՝ ջուրիդ մէջ, միմիջեւու ականջիդ տկար և ողբական ձայնով, նման լեռներու մեղուին բղբուին... Բայց Դեգրեմա աներեւոյթ կ'ըլլայ առաւօտեան ամպի մը նման. Լոկլինի գաւակ մը երկաթը անոր ծոցը մխեց։ Կայրբար, ինկաւ ան, ան՝ որ երիտասարդ հասակիդ մտածութիւնն էր։ Ո՛վ Կայրբար, ոչ եւս է ան»։

Կայրբար լսեց այս տխուր երգերը. կը թռչի գէպ իր գուտորը։ Կը տեսնէ Դեմ գրեման անկենդան, և մենչեւոր կը խոչնայ թշնամիներուն մէջ. իր տէգը գետին կը տապալէ Լոկլինի մարտիկ մը, և պատերազմը կը վառի ամէն կողմէ։ Ամէն կողմէ՝ ստուար ջոկատները կ'իյնան մեծաշառաւ. պիտի կարծէիք տեսնել Լոկլինի անտառները՝ արմատաքի խլուած մրկէն, կամ լափուած հրկէնէն։ Կուկուլլինի կը զգտնէ Լոկլինի դիցազները նման գաշտի ուղտափուշներուն։ Սուրբան կ'անբէ Երինը։ Իր հարուածներուն տակ կ'իյնան Կորուզիլ, և Կայրբար՝ զոր ի զուր կը պաշտպանէ իր վահանը։ Մորզան ոչ եւս է, Կալա կը գողայ և կը մեռնի. դիցազին ծոցը շաղախուած է աւրեւով, և իր խարտեալ մազերը քաշ կու գան իր հայրենի երկրին փռշին մէջ։ Շատ անգամներ հանդէսներ առաւ ան՝ այն տեղերուն մէջ իսկ՝ ուր արդ պառկած է. շատ անգամներ հոն հնչեցնել առաւ տաւիղը. իր շունները՝ յուզուած կը ցատկէին իրենց ցնծութենէն՝ գործիքին ձայնին, և երիտասարդ որսորդները կը պատրաստէին իրենց աղեղները։

Մուսարան առաջ կը քալէ, նման հեղեղի մը՝ որ կը մեկնի անապատէն և կը թաւալեցընէ՝ իր ընթացքին մէջ՝ փրթած ժայռերն ու հողերը, Բայց կուկուլլին կեցած է անշարժ. նման անխախտելի շնորհներուն՝ որոնք կ'արհամարհեն փոթորիկները։ Թող հովերը կոտին կատաղութեամբ. թող կարկուտը իջնէ և ծածէ ժայռերը, հաստատուն իր հիման վրայ, լեռը կը դիմադրէ, և կը ծածկէ իր ստուերով կոնայի լոյն հովիտները։ Ախպէս կը պաշտպանէր կուկուլլին Երինի զաւակները, և իր վսեմ գլուխը կը բարձրացընէր շուտաներուն մէջ։

Անապատի աղբիւրն նման՝ կը խոխովէր իր շուրջը օրհնատեան գիւցազներուն արիւնը։ Բայց Երինի բանակը՝ մէկ ծայրէն միւսը կը հալի՝ ինչպէս ձիւնը արեւուն ճառագայթներուն տակ։

«Ո՛վ խնիփելի զաւակներ, կ'ըսէ Գրումալ, Լոկլին վաստրեկեցաւ պատերազմի դաշտը։ Խնչու համար, ջախջախ եղեգինը, կը դիմադրէ հովերու ուժգնութեան։ Փախչինք դէպ ի այծեամեններն բլուրը։»

Կ'ըսէ և կը փախչի Մորունի եղջերուի մը պէս, և իր խոնարհած սեղը՝ իր շողիւններով կը ցուցնէ անոր փախստական քայլերը։ Քիչ մարտիկներ հետեւեցան իր վատ օրինակին. հազարաւոր քաջեր նահապետար համարեցան շիրիմ մը Լենայի թուփերուն տակ։

Կանգուն իր կայծակնացայտ կառքին վրայ, կուկուլլին կը կոտէր անպապար. գետին գլորեց Լոկլինի քաշակորով մարտիկներէն մէկն ալ և ըսաւ Կոնալի.

«Կոնալ, մահկանացուներէն առաջինը, դու սուրկեցուցիր բազուկիս մահ սփռել. թէ և Երինի զաւակները փախուստը առին, սակայն դու գիտ միայն պիտի թողուս թշնամիին դէմ։ Ո՛վ մեծարդկ Կօրիլ, տար որոնք որ մնացին բարեկամներէս դէպ ի թուփերը այն բլրան, և մենք Կոնալ, կենանք հոս և պաշտպանենք մեր մարտիկներուն նահանջը։»

Կոնալ կը նետուի կառքին վրայ. երկուքն ալ իրենց վահանները դիմացնին կը դնեն. անոնց զանգուածները կը նմանին խա-

ւարած լուսնին սկաւառակին։ Միփաղպան և սէգ Գուրունայը, շնչապառ, փրփուրներու մէջ, կը մագլցեն դէպ ի բլուրը. թշնամիներուն ալքները կը հետեւին անոնց և կը փութան անոնց հետքերուն վրայէն։

Կրումայի զառիվայրին վրայ կ'անցէ Երինի բանակը. տխրապէմ մարտիկները կը հաշուեն իրենց կարգերը՝ լուսաւորուած նման անառախ՝ որուն մէջէն անցած է կայծակը և հրդեհած։ Կուկուլլին, կանգուն, կազնիի մը կոթընած, թաղծոտ լուծեան մը մէջ՝ կը թաւալէր իր բոցավառ աչքերը, և կարծես ականջ կը դնէր հովերուն՝ որ կը սուզուէին իր երկայն մագերուն մէջ, երբոր՝ Ուկիանու եղբրքներէն վեր վազեց արագաքայլ Փիթիլի որդին՝ Մորանը.

«Նաւերը, գոչեց Մորան, նաւեր Ամայի կղզիին։ Ահա Փինգալը, դիւցազներուն մեծ զօրավարը, վահաններուն պատիժը։ Կոհակները կը փրփրին իր դռնապարզ նաւերուն ներքեւը. ճերմակ առագաստներով բռնաւոր իր նաւերը՝ կ'ընծայեն աչքին անստառ մը ամպերուն մէջ։

— Վազեցէք, փչեցէք միասին, ըսաւ Կուկուլլին, ո՛վ հովեր՝ որ կը պաշտպանէք արգասաւոր Երինը։ Եկուր, Փինգալ, եկուր և բեր մահ մեր թշնամիներուն։ Ո՛վ բարեկամ, առագաստներդ կ'ուրախացընեն իմ աչքերս, ինչպէս արշալոյսին նշոյլները՝ խոսկայող քունէ մը ետքը. քու ներկայութեանդ ինծի համար հեղեղն սիւն մըն է՝ որ պիտի առաջնորդէ իմ քայլերուն աղջամուղին մէջ։ Ո՛վ Կոնալ, պատկասելի ծերունի, թող մեր բարեկամներուն գալուստը տայ մեզի քաջալեր և զօրութիւն։ Բայց գիշերը կը խառնայ մեր շուրջը. ուր են հիմա Փինգալի նաւերը։ Մթութեան առաջին ժամերը հոս անցընենք, և փութացընենք մեր իղձերով լուսնակին քաղցրիկ լոյսը...»

Հովերուն չունչը կը ծռէր մեծամեծ անտառները. յուզուած հեղեղները կը մռնչէին ժայռէ ժայռ, անձրեւը կը դիլուէր Կրումայի գագաթին վրայ, և ասաղբը հաղիւ կը փայլէր երկինքին երեսը արշաւող ամպերուն մէջէն։ Երինի զօրավարը նստած էր տխուր և մտածկաւ՝ եղբրը գետակի մը, որուն

կարկաչը կը հնչէր՝ ափուները սնկուած ծեր կաղնիի մը խոռոչին մէջ։ Անոր քոփէ էին կոնալ և ծերունին կարբիլ։

«Դժբանգ է կուկուլլինի ձեռքը, ըսաւ մարտիկը. ձախորդ է Երինի զօրապետին ձեռքը՝ իր բարեկամն սպաննիլէն ի վեր։ Փերպը, ևս զքեզ անձեա պէս կը սիրէի։

— Ինչպէս մեռաւ այն քաջ մարտիկը, ըսաւ կոնալ։ Կը յիշեմ Դամանի քաջարի որդին. իր հասակը վեհափառ էր և գեղեցիկ, ինչպէս ծերանի գօտին բլրան վրայ։

— Փերպա, յարեց կուկուլլին, եկած էր Ալբիոնէն. սորվեցաւ ան զէնք շարժել Մուրիի՝ զպրօցին մէջ, և շահեցաւ կուկուլլինի սիրտը։ Ամէն օր մէկտեղ կ'որոսայինք. ամէն գիշեր՝ իրարու քով կը հանգչէինք մարդին վրան։

«Դեպալա՞» կայրբարբ՝ Ուլլինի գաշտեւուն պետին հարսն էր. համափառ փայլակ մըն էր գեղեցկութեան. բայց սիրտը լի էր գոռոզութեամբ. սիրեց ան երիտասարդ Դամանը։

«Կայրբարբ, ըսաւ Դեպալա իր ամուսինն, տուր ինծի մեր հօտերուն կէսը. ես ալ չեմ ուզեր բնակիլ քեզի հետ։ Բաժին բրէ։

«— Թող կուկուլլինը՝ ըսաւ կայրբարբ, բաժին ընէ. իր սիրաւ ամուսն է արպարուծեան։ Մեկնէ՛ գնա՛, գեղեցկութեան աստղ»։

«Գացի բլրան վրայ և հօտերը բաժնեցի. ձիւնազեղ ճերմակ երկնջ մը միաց, զայն կայրբարբին տուի։ Անոր վրայ, Դեպալայի կասաղութիւնը բորբոքեցաւ։

«Որդի Դամանի, ըսաւ ան, կուկուլլին սիրտս կը ցաւցնէ։ Կ'ուզեմ որ մեռնի, կամ Լուբարի ալիքները վրաս պիտի թաւալին։ Տժոյճն ուրուականս զքեզ պիտի հալածէ

անպապար, և երեսիկ պիտի զարնէ այն նախատինքը՝ որով կուկուլլին վերաւորեց նախանձարեկ Հոգիս։ Թափէ՛ կուկուլլինի աբիւնը, և կամ զօհէ սիրունիկ։

«— Դեպալա՛, պատասխանեց երիտասարդը, Բնչպէս պիտի մեղցնեմ ես Սիմոյի որդին. բարեկամս է ան, ամենին զատուի խորհուրդներուս խորհրդակցիցը, և ես Բնչպէս վերջընեմ սուրս անոր գէմ...»։

«Երեք ամիսով օրեր յոգնեցուց գանիկա իր արցունքներով. չորրորդին՝ հաւանեցաւ կուեւելու։ Դեպալա՛, պիտի պատերազմիմ բարեկամին հետ. բայց երանի թէ ինչայի անոր հարուածներուն տակ։ Վասն ի՞նչ պէս ժառ պիտի գամ բլրան վրայ, և Բնչպէս պիտի վրամանամ տեսնելով կուկուլլինի գերեզմանը. . . .»

«Մուրիի բլրան վրայ կուեցանք։ Մեր երկաթները կը զգոշանային վերաւորեւէ, և կը սահէին մեր օտաւարաններուն պողպատին վրայէն, կամ վայրապար կը զարնէին մեր վահանները։ Ներկայ էր Դեպալան, և կը ժայռէ։

«Որդի Դամանի, ըսաւ ան, բաղուիկ սկարէ. երիտասարդ, տարիները քիզի զէնք շարժելու զօրութիւնը չեն տուած. տուր յաղթութիւնը Սիմոյեան զաւակին։ Մամուրի ժայռն է ան՝ զոր պիտի չկրնաս գուն խալտել սեղէն»։

«Այս խօսքերուն՝ երիտասարդին աչքերը կը լիցանայ արցունքով. հեղձամղձուկ ձայն հոով մը ըսաւ ինծի. «կուկուլլին, ծածկուէ՛ վահանով, պաշտպանէ ինքզինքը բարեկամիկ ձեռքին դէմ։ Հոգիս բնիճուած է վիշտէն. հարկ է, աւանգ, որ ես խեմ արեւը մահկանացուներուն առաջինին»։

«Խոր հառաչ մ'արձակեցի. վերցուցի

1. Ըստ Իսլանտացի բարբերուն, Մուրի ճեմարան մըն էր Ըլազըրի գաւառին մէջ՝ ուր կը սորվէին զէնքերու արուեստը։ Մուրիի՝ որ կը նշանակէ ժողով՝ հաւանութիւն կու տայ այս կարծեքին։ Համակ պղպտառէ զրահին գիւտը՝ կուկուլլինի կու տան։ Հալականոր է ան՝ ահ. նաչի կ'չաւած տեսակ մը բարբերուն մէջ. սոր-

վեցուցած ըլլաւան համար Իսլանտացուց ձի ձեծնեւ, և առաջին անգամ ինքը եղած է սր պատերազմի մէջ կառք զօրութեամբ է. անշուշտ այս պատճառաւ Օսթրոն մանրամասն նկարագրութիւնն ըրաւ կուկուլլինի կառքին, քերթուածիս առաջին երգին մէջ։

սուր, և իջուցի, գեղատաղիկ փերպան գեանի գլորեցաւ, փերպան՝ կուկուլլինի բարեկամնեւրէն առաջինը վատախտարակ է ձեռքը կուկուլլինի, իր բարեկամն սպաննելէն ի վեր։

— Վէպդ, սո՛վ մարտկիներու պետդ, ախուր է և սրտաշարժ, ըսաւ կարբիլ բարբը։ Ան կը տանի մտածուներս Հին ժամանակներուն՝ որ ալ չկան։ Յաճախ լսեցի խօսքեր կոնալի վրայ, որ քեզի պէս, պօրապուծ թիւնն ունեցաւ իր բարեկամն սպաննելու։ Բայց իր աէգը միշտ յաղթող կը հանդիսանար, և թշնամիները աներեւոյթ կ'ըլլային անոր առջեւէն։

«Կոնալ մարտիկ մըն էր Արքիոնի։ Հաբիր բլուրներ կը հնազանդէին իր օրէնքնեւրուն։ Իր այծեամները հազար առուակներէ կը խմէին։ Հազար ժայռեր պատախտան կուտային իւր շուններուն հաջիւններուն։ Երբ տասարդութեան շնորհքները իր զէմքին վրայ էին, և իր բազուկը մահ էր դիցազններուն։ Գեղեցիկ կին մը վառեց անոր սրտին մէջ սիրոյ ջահերը։ Զաջակորով կոմոլոյի աղջիկն էր, գեղեցիկ ուրիշ կիներուն մէջ, ինչպէս լուսինը՝ առաղերուն մէջ։ Իր վարսերը սեւ էին նման ագուալին թեւին, իր շունները՝ հմուտ էին որոյ։ Գիտէր աղեղ լարել և երբեք իր սլաքը չէր լրիպեր նպատակէն։ Իր սրտին ընտրութիւնը կանգ առաւ կոնալի վրայ։ Իրենց սիրավատ նայաւածքները իրարու կը հանդիպէին. մէկանց կ'որոպային, և երջանկութիւնը բոյն դրած էր իրենց զաջանի խօսակցութիւններուն մէջ։ Բայց վայրագ Գրոմալը, թշնամի պօրապու ռոտուրի, կը լրտեսէր անոր սիրուհիին հոգեքերը։

«Օր մը, որսէն յոյժած և բաժնուած իրենց բարեկամներէն՝ իսխ մշուշով մը, կոնալ և կոմոլոյի գուտարը եկան հանգչելու Ռոնանի քարայրին մէջ։ Կոնալի սովորական հանգստավայրն էր. հոն կախուած էին իր հայրերուն զենքերը. անոնց վահանները հոն կը փայլէին իր պողպատէ սաղաւարտներուն քով։

«Հանգչէ՛ հոս, ըսաւ կոնալ, հանգչէ՛, սո՛վ Գալուինա, սէ՛րս։ Մորուսնի ճակտին վրայ այծեամ մը կ'երեւի. կը վազեմ և իսկոյն կը դառնամ քեզի։

« — Կը՛ վախնամ, ըսաւ անոր, մեր Գրումալ թշնամին։ սաէպ կու գայ ան Ռոնանի քարայրը. կը հանգչիմ՝ զէնքերուդ մէջ։ Բայց շուտ գարձիր, սիրականդ իմ։ »

«Մինչդեռ կոնալ այծեամը կը հալածէ, Գալուինա կ'ուզէ փորձել իր սիրահարը. կը հագնի անոր զգեստներն ու զէնքերը և կը մեկնի ալրէն։ Կոնալ կը նշմարէ զայն հեռուն և իր թշնամին կը կարծէ։ Միտաւ կը նետէ և կը զայրանայ. կատաղութենէն կը սոգունի. ամպ մի՛ կ'անցնի աչքերուն վայէն. կը լորէ աղեղը, սլաքը կը թռչի. Գալուինա կ'իյնայ և կը մեռնի։

«Կոնալ զահալէժ քայլերով զէպ ի անձաւը կը գիմէ. կը կանչէ Գալուինան, արձապանդը միայն պատախտան կու տայ իր աղապակներուն։

«Ի՛նչ ես, սո՛վ սիրուհիս . . . » կ'իմանայ վերջապէս որ Գալուինայի սիրան է որ կը բարախէր մահառիթ սլաքին տակ։ «Ո՛վ Գալուինա, գմն ես . . . » կ'իյնայ և կը մարի օրիորդին ծոցին վրայ։

«Որսորդները զսան այս վատարախտիկ ամուլը, և մխիթարեցին կոնալը։ Անկէց վերջը սաէպ կը թափառէր ան բլրան վրայ. կու գար լոյի խօսակցելու իր սիրուհիին սառուրին հետ։ Այս ցնորքը կը խաբէր իր վիշաւը։ Ո՛վ կիսն՝ որ մը թշնամի նաւատորմիդ մը փոխեց ափունքին վրայ։ Պատերազմեցաւ ան, և օտարականները փախան։ Խառնուրդին մէջ ամէն տեղ մահ կը փնտռէր ան. բայց ո՞ր բազուկը կրնար տալ զայն՝ այն բա՛ւ մարտիկին՝ զոր յուսահատութիւնը անյաղթելի կ'ընէր։ Կը նետէր իր վահանը, և կը կուտի անպատուպար։ Մոլորուն սլաք մը կը հասնի մերջապէս իր կուրծքին։

«Կը հանգչի ան՝ այս ժամուս՝ գեղեցիկ Գալուինային քովը. ամայի ափունքը ծնծոյ ալիքներուն շուրջ՝ կ'որթէ անոնց վերջին քունը. և նաւաստին կը նշմարէ հեռուն աւանց մամուսպատ գերեզմանը, երբ՝ վճիռ օդով մը՝ կը նաւարկէ Հիւսիսային ծովներուն վրայ»։

Քաղգմ. Հ. ԱՐՍԷՆ ՂԱՅԻՆԵԱՆ